

*Лариса Олександрівна Макаренко,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ПРОЯВ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДСТВА

Україна робить перші кроки в своєму державному, культурному і духовному відродженні. Національне відродження — це якісне оновлення багатогранного життя, яке передбачає всебічний розвиток українського суспільства і забезпечує неперервний поступ вітчизняної культури, науки, освіти, економіки, духовності.

Мислителі минулого і вчені сучасності стверджують, що духовна культура народу, яка формується на відчутті одухотворення світу, який дарує людині чари своєї краси й досконалості, відчуття цієї досконалості, повагу і любов до неї, а також до людини як до вершини земного творення, формують моральну зрілість людини. І ця зрілість знаходить вияв в ідеях, вченнях, віруваннях, що, в свою чергу, формують духовність і вдачу народу, витворюють його світогляд і сповнюють духовне життя, єднаючи в етнічну спільноту в різні історичні епохи [1, с. 192].

У духовному і політичному житті кожного народу є події й роки, які назавжди стають частиною його історії, свідомості, визначають характер буття, місце і роль у світових цивілізаційних процесах. Ми маємо і в нашій історії такі події, що перед усім світом засвідчили прагнення українського народу до вільного, щасливого, заможного життя.

Духовність — це втілення в світоглядних орієнтаціях людини сподівань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, що визначає спрямованість особистісних потреб, бажань і зумовлює настанову на відповідний життєвий вибір. Це осмислення людиною гуманістичного сенсу людської життєдіяльності.

Духовність людини є складовою її досвіду, який започатковується з моменту її народження і поповнюється до кінця життя. Цінності з їх духовною спрямованістю сприймаються двома способами. З одного боку, шляхом пізнання й усвідомлення їх людиною завдяки різним формам опредмечення — у вигляді кодексів (вербальних «правил», настанов та понять), різних форм культури та поведінки інших людей. З іншого — шляхом духовного сприйняття їх на основі віри, яка слугує містком між людиною та ідеалом [2, с. 11-12].

Саме через культуру людина «приходить до себе», розпізнає (самопізнає) себе як істоту, відмінну від усього іншого природного світу, як таку, яка перетворює цей світ, робить його частиною «свого світу» як світу культури. Саме через культуру вона досягає (й проникається розумінням унікальності) стану свободи, в якому її природа набуває дійсності «людської» визначеності. Саме через культуру людина усвідомлює межі і безмежжя свого ставлення до світу, марність і велич своїх творчих здібностей щодо його перетворення й, зрештою, своє власне духовно-тілесне єство, спрямоване у вічність [3, с. 57].

Саме культура стала сферою самореалізації, саморозвитку, самосвідомості людини [4, 14]. Культура характеризує людину як істоту духовну, що здійснюється над обмеженістю матеріально-заземленого буття. Людина як уособлення духовної унікальності усвідомлює свою причетність до універсальних засад буття. Людина культурна або духовна — це людський індивід, якому притаманні такі високі почуття, як відповідальність за гармонійність буття, моральна та метафізична інтуїція, здатність до сприйняття корисного для свого суспільства (зокрема, права) тощо. Такі люди прагнуть Краси, Істини, Справедливості, Гармонії, Порядку та Злагоди.

Однією з найголовніших, провідних потреб людини як соціальної істоти є потреба в самовиявленні, самореалізації та самоствердженні, яка може задовольнятися лише в контексті суспільних зв'язків, стосунків, у тому числі й у процесі правової діяльності. Відомо, що суспільні відносини —

необхідна умова виникнення в людини складової системи потреб, мотивів, цілей життєдіяльності, її домагань, очікувань, прагнень і багатьох інших системних утверджень, що загалом забезпечують людині можливість стати особистістю.

Безумовно, культура — це внутрішній духовний стан суспільства, який становить діалектичну єдність суспільних процесів створення соціальних цінностей та освоєння історичного досвіду, що дозволяє, у свою чергу, якнайповніше сприяти процесові перетворення багатства людської історії у внутрішнє багатство особистості, виявленню і подальшому розвитку суспільних можливостей самої людини.

Культура функціонує у формах, які припускають особистісне розкриття. Тому культурно-історичний процес репрезентує неповторні риси як індивідуального буття людини, так і історичної особистості людських спільностей (соціальних груп, етносів, націй). Загальнолюдська культура існує лише як загальнозначущий аспект національних (чи етнічних) культур, а вони конститууються як ціннісно-нормативне виявлення долі народу, його власної життєвої траєкторії в універсумі історії.

Досвід історичного розвитку сучасної цивілізації свідчить про тісний зв'язок загальної культури людей та суспільства з менталітетом нації.

Поняття «менталітет» (від лат. *mentalis* — розумовий) увійшло до теоретичного обігу у першій половині ХХ ст. при вивченні глибинних прошарків духовного життя суспільства. Немає такої сфери діяльності нації або її громадян, де не відображався б притаманний їм менталітет.

Менталітет розглядається як система елементів духовного життя і світосприймання, яка зумовлює відповідні стереотипи поведінки, діяльності, способи життя різноманітних соціальних спільнот (груп), індивідів, що містить сукупність ціннісних, символічних, свідомих чи підсвідомих відчуттів, уявлень, настроїв, поглядів, світобачення, які визначають здатність спільностей та індивідів сприймати чи діяти відповідно; а ментальність — як полісемантичне поняття для визначення рівнів мислення, що не обмежуються сферою усвідомленого, це властивий саме певному часу, культурі, цивілізації, спільноті загальний розумовий інструмент, яким індивіди епохи володіють і користуються в неусвідомленій формі [5, с. 6].

Менталітет нації дістає вияв у системі моральних вимог, соціальних норм, цінностей і принципів виховання, формах правовідносин між людьми, їх ставленні до природи і праці, в національному характері і темпераменті, різних компонентах загальної культури етносу, зокрема, політико-правової.

Менталітет української нації сповнений ідеєю свободи, що у свою чергу, зумовлює посилений інтерес до минулого, до святинь релігійної віри, формуючи нову ментальність, що відкрита до різних звичаїв, вірувань (адже на території України проживає більше 100 національностей), зорієнтовану на загальнолюдські моральні цінності, насичену найвищими духовними досягненнями світової наукової думки [6, с. 111-112].

У житті українського народу відбуваються значні зміни в переосмисленні ціннісних установок та ідеалів, здійснюється світоглядна переорієнтація. Релігія заповнює ідеологічний вакуум. Релігія — це одна із ланок духовної еволюції людини, саме з нею пов'язана вся історія суспільства. Вона виробляла і утверджувала в народі моральні цінності, виступала ефективним засобом масового виховання моралі. Саме вона виявилася спроможною зберегти прості моральні норми протягом століть, які були і є критерієм визначення чистоти нашого духовного стану.

Як наголошує О. Львова, релігія — це цілий пласт духовної культури людства, а тому явище багатогранне й неоднозначне. Так чи інакше, вона осягає різноманітні сфери життєдіяльності людини і суспільства. Відповідно вивченням релігійного феномену в окремих його аспектах займається багато наук, які мають справу з людиною та її культурою — психологія, соціологія, історія тощо. Окрім того, релігія стала складовою буття мільйонів людей, для яких вона — і спосіб мислення, і дії, а це означає, що ми живемо в суспільстві, де релігія поряд з іншими регулятивними системами багато в чому визначатиме поведінку людей [7, с. 329].

Проте, одну з провідних ролей у процесі становлення самосвідомості української нації, як і, загалом, практично усіх європейських етносів, зіграла саме християнська моральна доктрина, яка, по суті, вперше в історії людства репрезентувала загальнозрозумілу ідейну основу для гуманізації людської спільноти. Зазначимо, що християнство — це не стільки релігія про устрій світобудови і суспільства, скільки релігія про те, як жити людині, про сенс людського буття, про совість, обов'язок, честь тощо.

Християнство для українця протягом останнього тисячоліття було чимось суто природним, і війна проти релігії не могла не завдати шкоди й усьому українському національно-культурному комплексу. Зокрема, викорінюючи не лише окремі національні світоглядні парадигми українця, можуть знищува-

тися й традиційно притаманні йому звичні моральні норми. Мораль більш важлива для поведінки індивідів, оскільки є їх мотивом, вона вимагає дотримання не тільки законів, а й обов'язку, внутрішніх спонукань, врахування думок оточуючих тощо. Право не може примусити людину бути чесною, порядною, справедливою, ввічливою, чемною, принциповою, а мораль, як внутрішній регулятор, закликає, вимагає та спонукає до цього. Отже, все, що регулюється правом, підпадає під моральне регулювання, однак не все, що регулюється мораллю, може бути врегульовано правовими нормами.

Мораль відбиває, у першу чергу, внутрішній світ людини. Занепад моралі неминуче викликає деформацію правосвідомості особистості, позначається на всій структурі особистості. Криза духовності, традиційної моралі — це насамперед криза самої людини, криза її внутрішніх, сутнісних сил, здібностей, потенціалу.

Отже, у наш час стає очевидною ідея першочергового значення взаємодії норм моралі, права і культури для нормального функціонування суспільства, повсякденного життя людей. Слід зазначити, що в різних суспільствах, залежно від політичних або релігійних уявлень, складаються «свої» норми моральної поведінки.

Людству в цілому і кожному народу зокрема, необхідна морально-ціннісна, правова система координат. Наповнюючи суспільне буття і свідомість, правові цінності слугують джерелом, «контрольними еталонами» мотивації вчинків людей [8, с. 649-650]. Це також стосується ставлення людини до права та правових цінностей, її правової культури.

На стані правової культури позначаються зміни історичних умов. Однак перехід до нового якісного стану правової культури не може супроводжуватися повною відмовою від попередніх правових надбань. У правових цінностях і традиціях сконцентровано позитивний досвід попередніх поколінь, який дозволяє суспільству обрати оптимальний шлях подальшого державно-правового розвитку [8, с. 649-650].

З нашого погляду, високий рівень правової культури людини і суспільства, в якому функціонують ефективні механізми відтворення її цінностей, є умовою формування в Україні демократичних засад життєдіяльності. Правова культура є основою відтворення в суспільстві правового досвіду, розвитку інтелектуального, духовного потенціалу народу, утвердження цілісної системи світоглядно-ціннісних орієнтацій.

На думку О. Скакун, завданням культури, в тому числі правової, є створення морально-правового клімату в суспільстві, який гарантував би особі реальну свободу поведінки в поєднанні з відповідальністю перед суспільством, забезпечував її права, соціальну захищеність, повагу її гідності, тобто поставив би людину в центр економічних, соціальних, політичних, культурних процесів [9, с. 469].

Отже, найважливішим ціннісним критерієм як права, так і правової культури є мораль. Закономірності розвитку всіх внутрішніх переконань, ідей, стереотипів, вчинків людей виявляються насамперед через мораль, її норми, принципи, правила.

Довіра зазвичай вважається важливим показником, що свідчить про рівень прийнятності норм та цінностей суспільства та його інституцій особою. Саме суспільні цінності та норми (в тому числі і правові, як один із видів соціальних норм), що поділяються всіма або, принаймні, більшістю членів суспільства і визначають поведінку особи як по відношенню до інших осіб, так і до суспільства в цілому.

Особливістю сучасного українського суспільства є відсутність не лише загальноприйнятих суспільних цінностей, а й чітко сформульованих і прийнятих усіма його членами суспільних цілей. На всіх рівнях держави і суспільства немає усвідомлення, куди власне рухається наше суспільство і на яких засадах відбувається цей рух [10, с. 450].

Цілком очевидно, що в результаті засвоєння християнських цінностей, вірувань, норм, правил і ідеалів відбувається формування особистості і регулювання її поведінки. Якщо процес соціалізації припинився в масовому масштабі, це призвело б до загибелі культури.

Головну парадигму християнської моралі становить ідея гуманізму. Власне, весь європейський соціокультурний комплекс мусить завдячувати саме християнству за те, що воно утвердило в його межах високий гуманізм і цінності, що походять з християнської традиції.

Християнські моральні цінності — це керівні принципи для людської поведінки, дороговкази для щоденного співжиття в суспільстві з точки зору Бога, який не лише створив людину, а й розробив для неї найоптимальніші моральні норми, що гарантують щастя кожному, хто їх дотримується. Християнська моральність втілила загальнолюдське, безумовно цінне, а саме — принципи любові до ближнього, поваги до нього як до особистості і визнання за нею її безумовної цінності.

Нині все більше вчених в Україні усвідомлюють, що християнські моральні цінності та християнська мораль — це ті чинники, які порятовують націю. Сьогодні в нашій державі існують передумови для того, щоб християнські моральні цінності були покладені в основу морального виховання підростаючого покоління. Однією з них є давня християнська традиція в Україні [11, с. 55]. Християнство не нав'язує себе силою. Починаючи з самого раннього віку, кожна дитина має право за порадою батьків вивчати або не вивчати його основи. Ніхто не має права змушувати вірити, але водночас ніхто не може й позбавити її цього права.

З традиційної християнської точки зору сутність морального виховання полягає в тому, що людина розвиває й утворює в собі природну схильність до добра та готовність відстоювати його в собі і в навколишньому житті. Це виховання зорієнтоване на засвоєння людиною абсолютних вічних норм співжиття, які носять універсальний, загальнолюдський характер і являють собою вияв людяності. Попри деяку расову, культурну чи національну специфіку — ці поняття, що складають зміст моралі і моральності, — у своїй основі є однаковими для всіх людей і народів.

Перехід до нового рівня світоглядної культури третього тисячоліття є досить складним процесом. Починається він з групи людей, які є носіями нової світоглядної культури, що викликає в їхніх душах відповідний резонанс. В умовах поширення в суспільстві інших цінностей цей резонанс стає можливим саме в людях, для яких ці цінності мають високий духовний вимір, і при виникненні соціальної необхідності такі люди активізуються, відчуваючи моральну відповідальність за своє суспільство, державу [12, с. 174].

Підсумовуючи вищезазначене, наголосимо, що сьогодні необхідним є вихід на нові рівні розвитку у всіх сферах життєдіяльності підростаючого покоління, особливо у соціальній сфері, з метою формування духовності, активного ставлення до навколишньої дійсності, умінь користуватися визначальними надбаннями демократичного суспільства. Особливе значення надається вибору особистістю системи цінностей, характерних для українського народу, формуванню власних мотивів, інтересів та ідеалів, які забезпечували б участь підростаючого покоління у відродженні української державності, зміцненні її суспільно-економічних відносин. Цьому особливо сприятиме високий рівень правової культури суспільства, сформованої на засадах християнської духовності.

Використані джерела:

1. *Іванченко Р.П.* Роль Християнської релігії і церкви у державотворчих процесах в Україні / Р.П. Іванченко // На межі тисячоліть: християнство як феномен культури. — К.: МІЛП, 2000.
2. *Луцький І.* Християнська етика як методологічний фундамент права в період відродження української державності / І. Луцький // Юридична Україна. — 2009. — № 10. — С. 10-13.
3. *Губерський Л.* Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. — К.: Знання України, 2002. — 580 с.
4. *Онисьченко Н.М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: [монографія] / Н.М. Онисьченко; [відп. ред. академік НАН України Ю.С. Шемшученко]. — К.: Юридична думка, 2008. — 320 с.
5. *Філіпова Т.В.* Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування: автореф. ... канд. наук з держ. управління / Т.В. Філіпова. — Дніпропетровськ, 2006. — 20 с.
6. *Менталітет української нації // Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку: Словник-довідник.* — К.: Вид-во УАДУ, 1997. — С. 111-112.
7. *Львова О.Л.* Функціональна взаємодія права і релігії в аспекті реалізації прав і свобод людини / О.Л. Львова // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: [монографія] / [кол. авторів]; [за ред. Н.М. Онисьченко, О.В. Зайчука]. — К.: ТОВ Вид-во «Юридична думка», 2007. — С. 312-338.
8. *Яковюк І.В.* Правова культура як характеристика якісного стану правової системи / І.В. Яковюк // Правова система України: історія, стан та перспективи: [у 5 т.]. — Х.: Право, 2008. — Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / [за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина]. — С. 640-663.
9. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: [підручник] / О.Ф. Скакун; [пер. з рос.]. — Х.: Консум, 2001. — 656 с.
10. *Паращевін М.* Соціальна солідарність в українському суспільстві: тенденції змін // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / М. Паращевін; [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2004.
11. *Павленко П.* Християнська моральна доктрина і національно культурне відродження України / П. Павленко // Християнство і духовність: Зб. матеріалів другої міжнар. наук. конф. циклу наук. конф. «Християнство: історія і сучасність» / [редкол.: А.М. Колодний (голов. ред.) та ін.]. — К.: Знання, 1998. — С. 51-56.
12. *Журавський В.С.* Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В.С. Журавський. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 416 с.

Макаренко Л. О. Правова культура як прояв духовної культури людства.

У статті розглядаються питання формування особистості в українській духовній культурі. Цьому особливо сприятиме високий рівень правової культури суспільства, сформованої на засадах християнської духовності. Перехід до нового рівня світоглядної культури третього тисячоліття починається з групи людей, які є носіями нової світоглядної культури, що викликає в їхніх душах відповідний резонанс. В умовах поширення в суспільстві інших цінностей цей резонанс стає можливим саме в людях, для яких ці цінності мають високий духовний вимір, і при виникненні соціальної необхідності такі люди активізуються, відчуючи моральну відповідальність за своє суспільство, державу.

Ключові слова: культура, правова культура, мораль, духовність.

Макаренко Л. А. Правовая культура как проявление духовной культуры человечества.

В статье рассматриваются вопросы формирования личности в украинской духовной культуре. Этому особенно способствует высокий уровень правовой культуры общества, сформированной на основе христианской духовности. Переход к новому уровню мировоззренческой культуры третьего тысячелетия начинается из группы людей, которые являются носителями новой мировоззренческой культуры, вызывает в их душах соответствующий резонанс. В условиях распространения в обществе других ценностей этот резонанс становится возможным именно для людей, в которых эти ценности имеют высокое духовное измерение, и при возникновении социальной необходимости такие люди активизируются, чувствуя моральную ответственность за свое общество, государство.

Ключевые слова: культура, правовая культура, мораль, духовность.

Makarenko L. Legal culture as a manifestation of spiritual culture of a mankind.

The article covers the questions of identity formation in the Ukrainian spiritual culture. It was promoted due to the high level of legal culture of society, formed on the basis of Christian spirituality. The transition to a new level of ideological culture of the third millennium begins with the group of people who are the bearers of a new ideological culture producing corresponding response in their souls. In terms of the expansion of other values in the society, this resonance becomes possible exactly for the people for which these values are of the highest spiritual dimension, and in the event of social need such people become more active, feeling a moral responsibility for their society and the state.

Key words: culture, legal culture, morality, spirituality.